

Simon Gábor

Az archaizáló nyelvhasználat nyelvi potenciáljáról funkcionális-kognitív kiindulópontból

A tanulmány az archaizáló nyelvhasználat stilisztikai leírását kívánja megalapozni a régiesnek minősülő nyelvi egységek szemantikai megközelítésével. A kutatás funkcionális nyelvelméleti előfeltevéseit olyan átfogó ismeretelméleti kiindulópont teszi motiválttá, amely a modern nyugati episztémé történeti megismerésének hermeneutikai kritikájából következik. Az archaizáló nyelvhasználat nyelvi potenciálját a tanulmány szerkezeti és műveleti aspektusában közelíti meg, Langacker kognitív nyelvtana, Fillmore keretszemantikája, valamint a diskurzus kognitív nyelvtani modellje alapján, bevonva a vizsgálatba a lehorgonyzás és a perspektivizáció szempontját is. Az archaizáló nyelvhasználat többféle módon megragadható kontinuumként értelmeződik, olyan modellben, amely a fonológiai és a fogalmi, továbbá az enciklopédikus és az intertextuális motiváltságú archaizálást átfogóan magyarázza használatalapú kiindulópontból. A javasolt modell érvényességét példaszövegek elemzése szemlélteti.

Kulcsszavak: történeti megismerés, kognitív nyelvtan, keretszemantika, lehorgonyzás, perspektivizáció

1. Bevezetés – A tárgy körülhatárolásának kérdései

E tanulmány célja egyfelől, hogy a régies nyelvhasználat mint kutatási tárgy körülhatárolásának dilemmáit kifejtse, és metareflexív szinten gondolja újra az elavuló nyelvi elemek kérdéskörét, másfelől, hogy a kognitív stilisztika kiindulópontjából (l. Tolcsvai Nagy 2004, 2005) kezdeményezze az archaizáló nyelvhasználat részletes és koherens magyarázatát. Ennek megfelelően először a modern történeti tudatra és annak módszertani következményeire kívánok

reflektálni, érvényesítve a nietzschei historizmuskritika, a foucault-i archeológia és a gadameri hermeneutika belátásait (2). Majd visszatérve az archaizáló nyelvhasználat nyelvtudományi magyarázatához, az archaizmus mint stílustényező nyelvi potenciáljának megragadására tesz kísérletet részben Fillmore keretszemantikájára, részben pedig a nyelvi struktúra és a diskurzus kognitív nyelvtani leírására támaszkodva, szerkezeti és műveleti aspektusból (3). A tanulmányt a legfőbb következtetések összefoglalása zárja (4).

Az archaizmus fogalmának meghatározását tekintve a magyar nyelvtudományban a hetvenes évektől kezdve hagyományozódik az a felfogás, amely szerint minden elavult, vagy elavulóban lévő nyelvi egység archaizmusnak tekinthető, ha „egy előző fejlődési fok nyelvallapotába illik, arra jellemző”, ha tehát kölcsönzéssel kerül a jelenben folyó diskurzusba (Tompai 1972: 167, l. még Fónagy 1970: 431). Az archaizmus e szűkebb, nyelvészeti megközelítésében a legfőbb viszonyítási alap ilyen módon a nyelvi rendszer történeti alakulása, vagyis aszerint minősíthető régiesnek egy kifejezés, hogy része-e a jelen nyelvi rendszerének, vagy egy korábbi rendszerállapotba tartozik. Ennek az értelmezésnek a háttérében a strukturális nyelvelmélet egyik alaptétele áll (l. Saussure 1997: 103–119, Ladányi-Tolcsvai Nagy 2008: 20–21), amely szerint a nyelv története szinkrón rendszerek időbeli egymásutánja, diakrón állapotok sorozata. Mindez persze azt is magában foglalja, hogy egyértelműen elválaszthatók egymástól az egyes rendszerállapotok, továbbá a nyelvi egységek egyértelműen egyik vagy másik állapotba tartoznak.

Az elmúlt négy évtizedben az archaizmusok megközelítésében nem történt lényegi változás a magyar nyelvészetben: az imént felvázolt értelmezés tekinthető az archaizmuskutatás kiindulópontjának még napjainkban is (l. Heltainé Nagy 2006: 49, 2008: 128), s ezen annak felismerése sem változtatott érdemben, hogy az archaizáló minősítés egyáltalán nem magától értetődő, hiszen függ a szöveggörnyezettől, a nyelvhasználati szituációtól, az előző korhoz való viszonytól (Heltainé Nagy 2008: 128). Úgy is fogalmazhatunk, hogy miközben az ezredforduló után egyre inkább nyilvánvalóvá vált az archaizmus meghatározásának problematikussága, viszonylagossága, vagyis az a tény, hogy a hagyományos szinkrón–diakrón elkülönítésre nem építhető egy használható archaizmusdefiníció, továbbra is alapvetően formális nyelvelméleti előfeltevések mentén kerül tárgyalásra a nyelvi régiességek kérdése.

Ennek magyarázata korántsem magától értetődő. Megállapítható ugyan, hogy a magyar stilisztikai kutatásokban a funkcionális stilisztika¹ révén a strukturális szemlélet dominált egészen a kilencvenes évekig, és a Prágai Nyelvész kör eredményei kevésbé hatottak (l. Tolcsvai Nagy 1996: 18–19), ugyanakkor Péter Mihály egy 2006-os tanulmányában felhívja a figyelmet arra, hogy a prágaiak már 1929-ben elutasították szinkrónia és diakrónia merev elkülönítését, s határozottan funkcionális kiindulópontból tekintettek a nyelvi rendszerre, a dinamikus szinkrónia igényével, a centrum-periféria elv alapján strukturálva azt (Péter 2006: 404, l. még Tolcsvai Nagy 1996: 11–17, nyelvfilozófiai előzményként Humboldt 1985).² Vagyis ha megkésve is, de napjainkra már egyértelműen megjelentek a magyar nyelvészeti diskurzusban a prágai iskola funkcionális nyelvelírásának alapelvei. Emellett a szociolingvisztika variációs paradigmája is elutasította az egystílusú nyelvhasználó és a homogén nyelvhasználói közösség téves idealizálását (l. Labov 1979: 180), rámutatva a nyelvi struktúrák szociokulturális meghatározottságára, valamint a kategóriákba sorolás viszonylagosságára. Az elmúlt évtizedekben több olyan nyelvelméleti kiindulópont vált tehát ismertté, amely funkcionális irányultságú, következésképpen nem az autonóm nyelvi rendszer felől, hanem a mindenkori nyelvhasználó perspektívájából vizsgálja a nyelvi elemeket (Ladányi-Tolcsvai Nagy 2008: 28–31). E funkcionális nyelvelméleti kiindulópontból ismerhető fel igazán az archaizmus hagyományos meghatározásának problematikussága: jóllehet az autonómnak tekintett nyelvi rendszer szempontjából működőképesnek mutatkozhat a valamely diakrón nyelvállapotba történő besorolás az archaizmusok minősítésénél, a mindenkori nyelvhasználó szempontjából ez csak homogén nyelvhasználói közösség, vagy számtalan, egyéni rendszerállapot tételezésével maradhat érvényben. Másként fogalmazva: a hagyományos szinkrónia-diakrónia elkülönítés nem egyeztethető össze a mindenkori nyelvhasználó perspektívájával, amennyiben pedig mégis kísérletet teszünk erre,

¹ Lényeges, hogy az ún. funkcionális (azaz a Bally nevéhez köthető) stilisztikai iskola a funkcionalitásnak másfajta felfogását képviseli, mint a funkcionális-kognitív stilisztika. Míg az utóbbi a nyelvi szerkezetek funkcionális megközelítésében a forma funkcionális motiváltságát, a jelentések, illetve funkciók elsődlegességét, valamint a nyelvi rendszer autonómiájának elvetését és a mindenkori nyelvhasználó perspektíváját érvényesíti (l. Ladányi-Tolcsvai Nagy 2008: 21–22), addig az ún. funkcionális stilisztika formális nyelvelméleti háttérfeltevések alapján lényegében elfogadja a nyelvi rendszer autonómiájának tételét, funkcionalizmusa pedig az orosz formalizmustól és a prágai iskolától átvett teleologikus-funkcionális szemlélet, amely a nyelvi szerkezeteket feladatra, célra irányultságukban vizsgálja (l. Szathmári 1996: 14–17).

² Érdemes megjegyezni, hogy – miként azt Tullio de Mauro a kritikai kiadáshoz fűzött jegyzeteiben bemutatja – a nyelvi rendszer szinkrón és diakrón perspektíváját már Saussure sem választotta el mereven egymástól, a szinkrónia dinamikus szemlélete tehát nem volt idegen a svájci nyelvésztől, l. a kritikai kiadás 176. jegyzetét (Saussure 1997: 313–317).

parttalanná válik a nyelvi rendszer fogalma, s elvész a tudományos általánosítás lehetősége.

Mindebből következően a funkcionális nyelvelméleti kiindulópont érvényesítése szükségessé teszi az archaizmus fogalmának újragondolását, a kutatási tárgy újszerű körülhatárolását. Ennek során nemcsak az archaizmus hagyományos meghatározását szükséges revideálni, hanem magát a formális nyelvelméleti háttérrel is, azaz a nyelvi rendszer autonómiájának és a szinkrón-diakrón elkülönítésnek a tételét. Mindazonáltal nyitva marad a kérdés, hogy a funkcionális szemléletű nyelvelméletek megjelenése ellenére a hazai nyelvtudomány miért maradt meg továbbra is egy formális nyelvelméleti háttérű archaizmusfelfogás mellett. Úgy vélem, ennek oka nem elsősorban a funkcionális nyelvelmélet megkésett hazai recepciója, s nem is magyarázható kizárólag a strukturális szemléletű stilisztika magyar nyelvtudományon belüli dominanciájával. Megítélésem szerint mindez mélyebbre vezethető vissza: az archaizmus hagyományos felfogása ugyanis nemcsak a nyelvre vonatkozó előfeltevéseiben szorul revízióra; reflexió tárgyává kell tenni azt a történetelméleti-episztemológiai kiindulópontot is, amelyből az ember és a nyelv történetisége értelmeződik a huszadik században. Mint látni fogjuk, ez a történeti tudat, valamint az ebből következő történeti módszer a tizenkilencedik századi historizmus eredménye, a modernitás alapvető jellemzője. E tanulmányban amellet érvelek, hogy az archaizmus meghatározásának problematikussága nemcsak a nyelvelméleti orientációból következik, hanem – foucault-i kifejezéssel élve – a modern episztémé reflektálatlanságából. Ezért az archaizmus újradefiniálása – egy funkcionális-kognitív stilisztikai kutatás megalapozásaként – elsősorban a történelemre, valamint a nyelv történetiségére vonatkozó hagyományos előfeltevések explikálását és kritikai megközelítést teszi szükségessé. Csak ezt követően lehet eredményesen kezdeményezni az archaizáló nyelvhasználat (tehát egy, a korábbinál tágabb funkcionális kategória) szemantikai alapjainak kidolgozását kognitív nyelvészeti kiindulópontból.

2. A történeti módszer kritikája

Az archaizmus hagyományos meghatározása problematikus, mert ha következetesen a nyelvi rendszer diakrón állapotaihoz viszonyítva értelmezzük az archaizmusokat (vagyis ragaszkodunk a diakrónia kritériumához), nem jutunk el egy általános érvényű magyarázathoz, vagyis nem tudjuk kimerítően megragadni az elavuló nyelvi elemek régiességének jellegét. A régies jelleg ebben a megközelítésben abból következik, hogy az adott nyelvi egység a rendszer egy korábbi állapotából kerül át. Már Fónagy Iván (1970: 431) felismeri az antik

retorikák alapján, hogy az archaikus kifejezés hiányt pótol, ugyanakkor nem válik egyértelművé, hogy a mindenkori jelen nyelvi rendszerében hol és hogyan jelenik meg hiány, s miért van szükség annak pótlására. A hagyományos meghatározás révén csupán egy kritériumhoz jutunk el, amely mentén elvileg egyértelműen elkülöníthetők az elavult és az el nem avult kifejezések, ám nem magyarázható általánosan az archaikusság mibenléte. Olyan heterogén kategóriát eredményez a hagyományos definíció alkalmazása, amely nem értelmezhető, csak osztályozható: ez vezet el az archaizmuskutatásban tapasztalható bonyolult, több szempontú taxonómiáig (l. Heltainé Nagy 2008). Ennek hátterében a nyelvi rendszer autonómiájának előfeltevése, illetőleg a rendszer szinkrón és diakrón aspektusának merev elválasztása áll. Ugyanakkor fel kell figyelni arra is, hogy ez a hagyományos meghatározás a nyugati világ modern episztéméjébe (l. Foucault 2000: 15–16, 185, l. még Kisantal-Szeberényi 2003: 432), vagyis a modern tudományosságot, annak tapasztalati terét és elméleti tárgyait, továbbá az ezekről kialakuló diszkurzív struktúráját meghatározó ismeretelméleti mezőbe illeszkedik, ily módon magyarázó értékét is mindenekelőtt ebből nyeri. Amennyiben tehát az archaikus nyelvhasználat új megközelítését kívánjuk megalapozni, azt nem a nyelvelméleti előfeltevések felülvizsgálatával, hanem magára a nyelvre mint történeti hagyományra irányuló megismerés módjainak tisztázásával szükséges kezdeni.³

A történeti tudat, vagyis annak a belátása, hogy a megismerő és a megismerés tárgya saját történetiségében meghatározott, a felvilágosodás teleologikus racionalizmusának elutasításával kezdi meg pályáját, a tizenkilencedik század historizmusában. Nem véletlen, hogy a történeti módszer kulcsfigurája, Leopold von Ranke éppen Hegel ugyancsak célelvű történetelméletével helyezkedik szembe, kifejtve, hogy minden nemzedék, állam, korszak közvetlenül az isteni akarat megnyilvánulása, nem pedig a Szellem előrehaladásának egymást követő fázisai (Breisach 2004: 239–241). A modern történeti tudat legfőbb célja, hogy a múltat a maga egyediségében ismerje meg.⁴ Ennek hátterében az objektivitás igénye áll (a rankei „wie es eigentlich gewesen” értelmében): a múltat úgy lehet a maga valójában megismerni, ha saját életösszefüggésébe helyezzük, tehát ha eltekintünk jelenbeli megismerő pozíciónktól (Breisach

³ Fontos megjegyezni, hogy a történelmi tapasztalat nyelviségére, illetőleg az ebből következő episztemológiai problematikára a történetelmélet is reflektált az utóbbi évtizedekben (l. Kisantal-Szeberényi 2003), vö.: „a történeti tapasztalat tartalmának kifejezése [...] a jelenkori nyelvfilozófiát, illetve a nyelv és a világ közti kapcsolat aktuális koncepcióit alátámasztó feltételezések vizsgálatára ösztönöz bennünket” (Ankersmit 2000: 171).

⁴ Különösen érvényes ez a múlt „antikvárius” szemléletére, miként erre már Friedrich Nietzsche is rámutat a historizmust bíráló „korszerűtlen elmékedésében” (l. Nietzsche 1989: 42–47, továbbá Kisantal-Szeberényi 2003: 416–417).

2004: 287–288, l. még Nietzsche 1989: 65, Kisantal–Szeberényi 2003: 415). Annak érvényesülése esetén ugyanis elkerülhetetlenné válna a megismerés tárgyának szubjektív értékelése.

A modern történeti tudat olyan episztémé terméke, amelyben a minket körülvevő világ minden entitása a maga történetiségén keresztül válik megismerhetővé. Ezáltal azonban az episztémének, vagyis a modern történeti megismerés kiindulópontjának legfőbb előfeltevése a jelen és a történeti hagyomány közti áthidalhatatlan elvi távolság: csak akkor lehetséges a múlt egy darabjának megismerése, ha az lezárult, saját összefüggésrendszere van, amely saját nézőpontjából látható át, ehhez pedig érvényen kívül kell helyeznünk jelenbeli, szubjektív nézőpontunkat (Gadamer 2003: 17, 333). Mindez két szempontból is ellentmondásos. Egyfelől felmerül kötelező érvényű tudományos kritériumként a múlt tárgyiiasításának, objektiválásának igénye, a megismerő és a megismerés tárgyának episztemológiai (és ontológiai) elidegenítése, amely lehetetlenné teszi a megértést, a hagyományból való részesedést (Gadamer 2003: 370). Másfelől a múlt egyediségének megismerése, azaz a jelen és a múlt között megnyitott szakadék áthidalása csak azáltal lehetséges, hogy a megismerő egy történelmen kívüli nézőpontot érvényesít, azaz kilép a történelemből – Foucault (2000: 411) szavaival az ember saját „történelmietlenedése” révén, saját végességétől eltekintve képes csak pozitív történeti megismerésre a historizmusban. Belátható azonban, hogy ilyen abszolút nézőpont csak a megismerő ember végletes idealizálásával érvényesíthető.

Következésképpen a történeti tudat által kezdeményezett megismerési mód lehetetlenné teszi magát a megismerést. Ebből a felismerésből következik a historizmusból eredő történeti megismerési mód visszabontásának, illetve egy másik megismerési mód körvonalazásának szükségszerűsége. Mindez azonban nem jelentheti egy új, abszolútnak tekintett nézőpont kijelölését, hiszen ebben az esetben nem sikerülne meghaladni a modern ismeretelméleti mező belső ellentmondásait. Miként Nietzsche (1989: 95) megjegyzi: a „felejténi-tudás és a határolt horizont mögé zárkózás” az, amely kivezethet a történeti megismerés paradoxonából. Vagyis be kell látnunk, hogy éppen a viszonylagosság, tehát saját megismerő pozíciónk meghatározottságának elfogadása vezethet el a megértéshez. A megismerés alapjának tekinthető tapasztalat ugyanis maga is belső történetiséggel rendelkezik: a tapasztalás folyamata nem a tények rögzítése, hanem korábbi tapasztalatainkból származó tudásunk és elvárásaink megmozgatása; a megértés múlt és jelen megismerő horizontjának összeolvadása (Gadamer 2003: 255, 342). A megismerő saját meghatározottságának elfogadása révén nyitja meg a megértés valódi lehetőségét, hiszen ebben az esetben az időbeli távolság a hagyomány és az értelmező párbeszédének játéktere. „Az idő – írja Gadamer (2003: 332) – immár elsődlegesen nem szakadék, melyet

át kell hidalni, mert elválaszt és távol tart, hanem valóban a történet hordozó alapja, melyben a jelen gyökerezik. Ezért az időbeli távolság nem valami olyasmi, amit le kellene győzni. [...] Valójában az a feladatunk, hogy az időbeli távolságban a megértés pozitív és termékeny lehetőségét ismerjük fel. Nem tátongó szakadék, hanem kitölti a szokás és a tradíció kontinuitása, melynek fényében megmutatkozik nekünk a hagyomány.”

Ily módon a megértés egyetlen lehetséges módja a jelenbeli perspektíva következményeinek való alárendelőds, a „végesség analitikája” (Foucault 2000: 415–416). Annak belátása, hogy csak előzetes fogalmaink játékba hozásával értelmezhetjük a hagyományt, ezeknek a fogalmaknak a kikapcsolása tehát nemcsak lehetetlen, de értelmetlen is (Gadamer 2003: 440). A megismerő nem léphet ki saját életösszefüggéseiből, hiszen a megismerés „feltételezi az életet, vagyis az élet fenntartásában ugyanúgy érdekelt, ahogyan minden lény érdekelt a saját továbbélésében” (Nietzsche 1989: 96). Lényeges, hogy a történeti megértés nem valami adott, a megismerőtől függetlenül tételezett dolog elemzése, hanem saját tudásunk felülvizsgálatának dinamikus folyamata egy másik nézőpont bevonásával. Érdemes ezen a ponton továbblépnünk némiképp Gadamernél. Ő ugyanis a történeti módszer paradox jellegét a filozófiatörténet tanulmányozása során ismerte fel, a megértést mint hermeneutikai tapasztalatot pedig elsődlegesen a műalkotásokra vonatkoztatta. Felhívja azonban a figyelmet arra, hogy a nyelv alapvető jelentőségű a hagyomány közvetítésében. Ennek alapján minden interszjektív jelentésképzés, amely a nyelv közegében megy végbe, egyben hermeneutikai tapasztalat is (Gadamer 2003: 432). Következésképpen maga a nyelv biztosít közeget az egyidejűtlenségek egyidejűségére, jelen és múlt koegzisztenciájára. A nyelv a hagyomány egyik legfőbb konstituense, ily módon minden nyelvi megnyilatkozás értelmezése hermeneutikai szituáció: értelemképzés nézőpontok összehangolásának, horizontok összeolvadásának terében.

Ezen a ponton válik egyértelművé, hogy a mindenkor nyelvhasználó perspektíváját érvényesítő funkcionális nyelvelméleti kiindulópont, illetőleg a nyelvet a megismerés közegének és eszközének tekintő kognitív nyelvészeti kiindulópont érvényesítéséhez megkerülhetetlen egy általános ismeretelméleti pozíció körvonalazása. Olyan történeti gondolkodást kell megvalósítani, amely nem tárgyiasítja a múltat, nem idealizálja a megismerő embert, és nem abszolutizálja a történeti nézőpontot. Éppen a történeti nézőpont rögzítettségének, ezáltal viszonylagosságának elismeréséből kiindulva nyílik lehetőség az archaizáló nyelvhasználat funkciójának értelmezésére. Ez a funkció a nyelvi interakcióban, az interszjektív jelentésképzésben valósul meg. Abban a folyamatban, ahogyan a közös figyelem középpontjába helyezett entitást, jelenetet a nyelvhasználók saját enciklopédikus és nyelvi tudásuk alapján, az

interszubjektív referencia aktusában fogalmilag konstruálják (vö. Sinha 1999). A továbbiakban ennek az archaizáló funkciónak a magyarázatára teszek kísérletet szemantikai alapokon.

3. Az archaizáló kifejezések nyelvi potenciálja

Az archaizáló nyelvhasználat stilisztikai leírásában a funkcionális-kognitív előfeltevéseknek megfelelően mindenekelőtt azt kell megvizsgálni, hogy a nyelvben meglévő megformálási lehetőségek (a nyelv önmagában vett variabilitása mint potencialitás, l. Tolcsvai Nagy 2004: 144–146, 2005: 37–41) milyen módon motiválják az archaikus stílusminősítést. E motiváció szerkezeti és műveleti szempontból egyaránt megközelíthető. Eszerint:

- vizsgálni kell, hogy a nyelvi szimbólumokat motiváló szemantikai szerkezetek milyen módon működnek közre a jelentés archaikus jellegének kialakításában: feltételezhető-e az archaikusságot hordozó alszerkezet szemantikai struktúrájukban, illetve milyen módon teszik szerkezetileg hozzáférhetővé a hagyományozódó tudást;
- vizsgálni kell, hogy az egyes szemantikai struktúrák hogyan értelmeződnek archaizmusokként a diskurzusban, azaz milyen műveletekkel valósul meg az archaizálás a nyelvi interakcióban.

A nyelvi potenciál e két aspektusának együttes elemzésével megragadhatóvá válik az archaikus nyelvhasználat referenciális funkciója. A funkcionális-kognitív stilisztikai leírásban az archaikus jelleg tehát nem az adott kifejezés történeti alakulásából, valamely nyelvtörténeti korszakon belüli lokalizálhatóságából, illetőleg tudományos módszerekkel kidolgozott etimológiájából következik, hanem abból, hogy olyan fogalmi tudást tesz hozzáférhetővé, amely a nyelvközösség történeti hagyományára vonatkozik.

Lényeges azonban, hogy az archaizmus nem egyszerűen e tudáshoz történő hozzáférést teszi lehetővé (ezt ugyanis bármely semleges nyelvi szerkezet biztosíthatja a múltra vonatkozó enciklopédikus tudás nyelvi szimbolizálásával), hanem a hagyományt magát be is vonja a fogalmi feldolgozásba, hiszen azon keresztül kezdeményezi a referenciális jelenet konceptualizációját. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az archaizáló nyelvhasználat a hagyományt részlegesen önállósuló ismeretforrásként helyezi előtérbe. (Ezt a perspektivizáció kapcsán részletezem a későbbiekben.)

Fontos továbbá már ezen a ponton tekintetbe venni, hogy minden stílus-hatás a szövegben bontakozik ki, következésképpen az archaizáló nyelvhasz-

nálat nem az egyes elszigetelt, archaikus stíluspotenciált hordozó kifejezések összege, hanem dinamikus jelentésképzési folyamat, amely a diskurzusban megy végbe, összefüggésben a referenciális jelenettel és az arra irányuló nyelvi szimbólumok lehorgonyzásával (l. részletesebben a 3.2 alfejezetet).

3.1. Az archaikusság szerkezeti megközelítése

Az archaizáló stílusminősítést motiváló szemantikai szerkezetek elemzésekor az egyik legfőbb kérdés, hogy van-e olyan része ezeknek a struktúráknak, amely az archaikusságot valósítja meg, s ha igen, hogyan modellálható mindez. Ennek vizsgálatához mindenekelőtt a használatalapúság elvéből (l. Kemmer-Barlow 2000, Langacker 2000) kell kiindulnunk, amelynek értelmében a nyelvhasználó a nyelvi rendszerről való tudását a nyelvhasználati szituációkból nyeri, vagyis a nyelvi rendszer elemei a tényleges nyelvi interakciókból sematizálódnak és kategorizálódnak. Az archaizáló nyelvhasználat kutatásában ez az elméleti előfeltevés azért különösen fontos, mert funkcionális kiindulópontból nem tételezhetünk valamilyen a priori szemantikai jegyet vagy komponenst, amely az archaikus minősítést lehetővé teszi. Ebből következően az archaikus jelleg is egyéni begyakorlási folyamatban sáncolódik el, s válhat a sematikus jelentésszerkezet részévé.

Ezen a ponton támaszkodhatunk Langacker (1987) megállapításaira. A kognitív nyelvtanban a nyelvi rendszer elemei konvencionális nyelvi egységek, amelyek dekontextualizációs folyamatban sematizálódnak. Az így létrejövő szemantikai egységek kognitív tartományokkal jellemezhetők, a jelentésszerkezetükben pedig bármely fogalmi tudásrendszer tartományként funkcionálhat, a nyelvi jelentés tehát enciklopédikus természetű. Amint Langacker (1987) kifejti, a nyelvhasználók társadalmi viszonya, a beszédhelyzet jellemzői, tehát a verbális interakció szociokulturális tényezői is konceptuális struktúrákként dolgozódnak fel, ily módon kognitív tartományként részét képezhetik egy szemantikai egység jelentésszerkezetének. Amennyiben egy szociokulturális tényező kellő gyakorisággal fordul elő egy nyelvi szerkezet interakcionális közegében, „túlélheti a dekontextualizációs folyamatot, és az eredményként előálló egység szemantikai specifikációja marad” (Langacker 1987: 63, l. még Tolcsvai Nagy 2004: 153). Ezáltal az adott kifejezés szociolingvisztikai státusa a szemantikai struktúra részévé, sematikus alstruktúrájává válhat.

Ezt továbbgondolva egy nyelvi szimbólum archaikussága mint szociokulturális státus is sematizálódhat, periférikus tartományként, az idő tartományaként jelenhet meg a sematikus jelentésszerkezetben. Archaizáló nyelvhasználat esetén ebben a tartományban mindig az archaikus érték van

előtérben, a semleges és a neológ érték háttére előtt. Az archaikusság mértéke eltérő lehet. Tekintsük például a következő szövegrészletet:

- (1) És történt, hogy elszánták magokat azon gyár férfiai, hogy gazdaságossá tennék az termelést, és nem fizetnének annak, aki nem dolgozik.

Az (1) példában olyan kifejezéseket találunk, amelyek elsődlegesen fonológiai struktúrájukból következően minősülnek archaikusnak: *magokat*, *azon*, *az termelést*. Ezeknek a szerkezeteknek a fonológiai feldolgozása során feltehetően semmilyen partikuláris, a történeti múltra vonatkozó fogalmi tudás nem aktiválódik. Ugyanakkor ezek a fonológiai struktúrák olyan szemantikai struktúrákkal állnak szimbolikus viszonyban (l. Langacker 1987: 56–62, 81, 328–368), amelyeknek részét képezi az idő sematikus tartománya, amelyen belül előtérben áll az archaikusság értéke, mert ezek a szemantikai szerkezetek a nyelvközösség hagyományait közvetítő megnyilatkozások (bibliai szövegek, népköltészet) értelmezése során konvencionalizálódnak. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a kifejezések által hozzáférhetővé tett fogalmi tudás nem minősül archaikusnak,⁵ de a fonológiai struktúra feldolgozása és egyéni begyakorlása során a jelentésszerkezet részévé válik az idő tartománya (a fonológiai és a szemantikai pólus között fennálló szimbolikus viszony mentén), és elsáncolódik az archaikusság értéke.

Hasonló megállapítás tehető a régies grammatikai szerkezetek kapcsán, mint amilyen példánkban a *gazdaságossá tennék*, illetve a *nem fizetnének*. Kognitív nyelvtani kiindulópontból a nyelvtan nem tekinthető autonómnak, lévén a szemantikai tartalom strukturálása és szimbolizációja, vagyis a nyelvtani szerkezeteknek is jelentésük van, még ha sematikus jellegű is; egyfelől tehát a morfológia, a szintaxis és a lexikon kontinuumot alkot, másfelől a grammatikai konstrukciók is egy fonológiai és egy szemantikai struktúra szimbolikus viszonyaként írhatók le (Langacker 1987: 12). Ily módon a fenti mellékmondatbeli állítmánynak is elsősorban a fonológiai struktúra régiessége folytán tulajdonítható archaikus stílusminősítés. Másként fogalmazva, a feltételes módú igealak nem sematikus jelentésével ér el archaikus stílushatást (hiszen az igé-

⁵ Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a példaszöveg befogadása során olyan enciklopédikus ismeretek is előtérbe kerülhetnek a motivációs kontextusból, amelyek az adott szöveg műfajára, valamely hagyományozódott nyelvvaltozatra, illetőleg a közösségi szöveghagyományra mint kulturális produktumra vonatkoznak. Az itt javasolt megközelítésben azonban ezek az ismeretek nem a régies stílusminősítés szerkezeti aspektusának leírásában, hanem az archaikáló nyelvhasználat szövegbeli megvalósulásának magyarázatában válnak fontos tényezőkké, ugyanis a perspektivizáció explicitté tétele során funkcionálnak (l. később). A kifejezések által hozzáférhetővé tett fogalmi tudás ezen a ponton a szemantikai szerkezetek háttereként kibontakozó konceptualizációkra vonatkozik.

ben profilált folyamat feltételeessége nem kerül előtérbe a feldolgozás során), s nem is a rá vonatkozó nyelvtörténeti ismeretek⁶ révén, hanem azáltal, hogy a jelenben nem konvencionális (komplex) fonológiai struktúrának tekinthető. Valószínűsíthető tehát, hogy a grammatikai szerkezet archaikus jellege is elsősorban a fonológiai pólus feldolgozásának folyamatában érvényesül, vagyis funkcionális-kognitív megközelítésben nem tételezhető külön grammatikai archaizálás, ugyanakkor nem zárható ki a szemantikai feldolgozás közreműködése sem.

Mindezek alapján az archaizáló nyelvhasználat hagyományos alkategóriái (fogalmi, jelentésbeli és formai, l. Heltainé Nagy 2008: 128–129) nem egymástól elkülönülő jelenségcsoportok, hanem az archaizálás kontinuumának egyes tartományai. A fenti példa, vagyis a fonológiai struktúrában tapasztalható archaikusság minden bizonnyal az archaikus nyelvhasználat kontinuumának egyik végpontja, míg a régies grammatikai konstrukció a kontinuum két végpontja (a fonológiai és a fogalmi archaizálás) között helyezhető el. Az archaikus minősítés alapja a fonológiai végpontra a nyelvközösség hagyományának részét képező megnyilatkozások értelmezésének tapasztalata. Ennek révén formálódik ugyanis az archaikusság szociokulturális státusa. A korábbi megnyilatkozások tehát mint a közösség hagyományának sematikus vagy specifikus fragmentumai jelennek meg a jelentésképzés során, s képezik azt a közeget, amelyben az archaizálás kibontakozhat. Lényeges azonban, hogy a fonológiai, a grammatikai és a fogalmi archaizálás is szemantikailag ragadható meg szerkezeti szempontból: a szemantikai struktúrában az idő szociokulturális tartományának megjelenésével, azon belül a régiesség értékének előtérben állásával, illetve e tartomány profilálódásával, a szerkezet feldolgozása, vagyis a jelentésképzés folyamatában. Éppen ezért rendezhető el kognitív nyelvészeti kiindulópontból az archaizálás egy kontinuum mentén.

Megállapítható továbbá, hogy egy nyelvi elem régiessége mindig valamilyen értelmezési háttér előtt alakul ki, illetve profilálódik. Ennek a háttérnek a körülírásában alkalmazható eredményesen a keretszemantika, amely ugyan elsődlegesen szószemantikai irányultságú, de az archaizáló nyelvhasználat leírásában termékeny elméleti kiindulópontnak bizonyul. Fillmore (2006) a jelentést a tapasztalatok kategorizálásának aktusával ragadja meg: a szavak és más nyelvi formák szemantikai kategóriákra mutatnak, amelyek tágabb konceptuális szerkezetek részei. A jelentésképzés tehát a tapasztalat kategóriába sorolása a világról való fogalmi tudás előtérében, ugyanakkor a katego-

⁶ A célhatározói mellékmondatban tapasztalható feltételes mód a latin nyelv igemód-egyeztetési szabályai, az ún. *consecutio temporum* hatására jelent meg a magyar kódexekben, majd az eredeti magyar nyelvű levelekben is az ómagyar korban, s különösen a főmondat múlt idejű igéje után volt gyakori (l. Kiss-Pusztai szerk. 2005: 516–517).

rizálást és magát a fogalmi tudásrendszert is a megismerési szituáció motiválja, vagyis az a kontextus, amelyben a nyelvközösség szükségét érzi az adott kategóriák kialakításának (l. Fillmore 2006: 373–374, 381). Mindig valamilyen motivációs kontextusban válik ésszerűvé, elfogadhatóvá és értelmezhetővé egy entitás kategorizálása, vagyis az adott nyelvi forma használata az adott szituációban. Ez a motivációs kontextus a társadalmi, kulturális szokásokból, a társadalmi intézményekre vonatkozó, közösségben hagyományozódó ismeretekből, illetve korábbi értelmezésekből formálódik, s ez teszi érthetővé egy kategória kialakítását, valamint egy kategorizációs aktus végrehajtását a nyelvközösségben. Ilyenformán mind a jelentést, mind pedig a nyelvi szerkezet használatát ez az összetett kontextus motiválja, mégpedig azért, hogy ezzel összhangban strukturáljuk a jelentések háttérében kialakuló kategóriarendszert. A motivációs kontextus által kezdeményezett, egymással is rendszerszerű összefüggésben álló kategóriák alkotják egy nyelvi egység szemantikai keretét (Fillmore 2006: 381). Lényeges, hogy az így értelmezett szemantikai keret nem nélkülözhetetlen a nyelvi szerkezet értelmezésében, ugyanakkor a keret nélkül a nyelvközösség konvencionális tudása nem képezné részét a jelentésnek. Fontos továbbá, hogy a tapasztalatok feldolgozása során a motivációs kontextus, ezzel együtt pedig a nyelvi egység szemantikai kerete is alakítható, a nyelvhasználat folyamatában a megnyilatkozó ugyanis intencionálisan alkalmazza a keretet a szituációra (Fillmore 2006: 382). Következésképpen a keretszemantika nemcsak funkcionális, hanem használatalapú elmélet is, hiszen maguk a keretek a megismerési szituációkból erednek, s azokban alakulnak.

A nyelvi interakció során a közös figyelem középpontjába helyezett entitás vagy jelenet fogalmi konstruálásában a szemantikai keretek tehát közösségleg motivált, egyénileg elsáncolt konstruálási módokat tesznek hozzáférhetővé, rugalmasan alkalmazhatóvá. A szemantikai keret kategóriák rendszere, amely a motivációs kontextus mint konceptuális háttér előtt működtethető. A jelentésképzés aktusában a nyelvhasználó dinamikusan alkalmazza a szemantikai keretet, hogy más nyelvhasználók számára konceptualizációkat kezdeményezzen: a nyelvi szerkezet feldolgozása során a befogadó a referenciális jelenetet, illetve annak résztvevőit a kifejezéshez tartozó szemantikai keret mentén, azt aktualizálva vagy módosítva dolgozza ki fogalmilag.

Mindezek alapján funkcionális kiindulópontból akkor minősül archaikusnak egy nyelvi egység, ha motivációs kontextusa a nyelvközösség hagyományára vonatkozó ismereteket tartalmaz, s ezek az ismeretek a kifejezés szemantikai kerete által válnak hozzáférhetővé a nyelvhasználók számára. A kifejezés előhívja létrehozásának történeti bázisát (Fillmore 2006: 385), tehát a jelentésképzés folyamatában a szemantikai szerkezet által profilált entitás, folyamat vagy

viszony a közösség múltja felől értelmeződik azáltal, hogy szemantikai keretében a közösség múltjára vonatkozó fogalmi tudás motiválja a kategorizálást.

Mint látható, az archaizáló nyelvhasználat funkcionális-kognitív értelmezésében nem a nyelvi forma, hanem a jelentést motiváló kategóriák történetisége a döntő tényező. Az archaikus minősítést a mindenkori nyelvhasználó számára nem a struktúra történetére vonatkozó tudás kezdeményezi, hanem az az értelmezési közeg, amelyben a struktúra szemantikailag motiválttá válik. Különösen érvényes ez az archaizáló nyelvhasználat kontinuumának másik végpontjára, amelyet hagyományosan lexikális, vagy fogalmi archaizmusnak tekint a korábbi szakirodalom. Vizsgáljuk meg a következő szövegrészletet:

- (2) Leültem az ágy szélére, apám pedig beléfogott a távollétemben történetek elbeszélésébe. Alig két héttel azután, hogy engem fölrakott az Izsákfalvára induló szekérre, levelet kapott az ödenburgi tanácstól, amelyben tudatták vele, hogy fivére, kinek feleségét s két gyermekét már előző évben elragadta a pestis, maga is elhunyt valamely gyors lefolyású betegségben, de mégsem annyira hirtelen, hogy ne lett volna ideje testámentumot tenni, amelyhez tanúnak, annak rendje és módja szerint, a külső és belső tanács két-két tagját kérte fel.

A példa archaizáló nyelvhasználata mérsékelt, ugyanakkor az *ödenburgi* és a *testámentumot* kifejezések határozottan előtérbe kerülnek. A teljes szövegben elbeszélte történet magyar nyelvterületen, Nyugat-Magyarországon játszódik, ezért a Sopronra referáló német városnév mindenképpen feltűnő: a mai magyar nyelvhasználók a magyar nyelvterület településeit magyar nevükkel jelölik. Ebből következően az *ödenburgi* szerkezet feldolgozásakor a nyelvhasználó nem a saját jelenére vonatkozó tudását érvényesíti a kategorizálás során, hanem olyan motivációs kontextus segítségével értelmezi a kifejezést, amely a magyar nyelvközösség múltjáról szerzett ismereteket mozgósít. Ehhez hasonlóan a *testámentumot* szerkezet szemantikai kerete is a múltra vonatkozó fogalmi struktúrákat tesz hozzáférhetővé, hiszen a végrendeletet mint a közös figyelmi entitást a hagyomány felől teszi kidolgozhatóvá. Természetesen mindkét kifejezés fonológiai feldolgozása is közreműködik az archaikus stílus-minősítésben.

Fontos megjegyeznünk, hogy a fenti két szerkezet értelmezéséhez, illetőleg a régies nyelvhasználat felismeréséhez nem a közösség múltjának részletes, specifikus ismerete szükséges. Nem kell tehát pontosan tudnia a nyelvhasználónak, hogy melyik történeti korszakban, a magyar nyelv történetének mely időszakában volt konvencionális a szabad királyi városok német elnevezése, illetve a végrendeletre használt latin jövevényszó. Elegendő annak felismerése,

hogy a jelenben nem konvencionális a jelentésszerkezet. Ez a felismerés pedig abból következik, hogy a kifejezés szemantikai struktúrájának részét képezi az idő szociokulturális tartománya, amelyben az archaikusság érték profilálódik.

Összegezve az eddigieket, az archaizáló nyelvhasználat nyelvi potenciáljának szerkezeti aspektusa a következő módon írható le. A keretszemantika az archaizáló nyelvhasználat szemantikai motiváltságának megragadását teszi lehetővé, ráirányítva a figyelmet a nyelvi egységek motivációs kontextusára. Ez a kontextus archaizáló kifejezések esetén részben nem nyelvi, enciklopédikus tudásból, részben pedig a közösség szöveghagyományának elemeiből, a múltból eredő megnyilatkozások sematikus vagy konkrét töredékeiből mint tágran értett intertextusokból (Gasparov 2010: 3–4) épül, vagyis az archaizmusok jellemezhetők egyfelől enciklopédikus, másfelől intertextuális motiváltsággal. (E két motivációs kategória természetesen nem határolható el élesen, s az esetek többségében feltehetően mindkét motiváltság érvényesül valamilyen mértékben, tekintetbe véve, hogy a szöveghagyomány nemcsak intertextusok összességéként, hanem enciklopédikus tudásként is mozgósítható.) Ebben a kontextusban minősül egy kifejezés archaizmusnak, tehát olyan szemantikai szerkezetnek, amely a nyelvközösség szociokulturális és nyelvi hagyományai felől értelmezhető. Az archaizáló minősítés elsáncolódása során a szemantikai szerkezetben megjelenik az idő szociokulturális tartománya, azon belül előtérbe kerül a régiesség értéke. Az archaizáló nyelvhasználat intenzitása mindezek alapján az idő tartományának a szerkezeten belüli centralitási fokával ragadható meg: minél inkább központi tartomány az idő szociokulturális tartománya, azaz minél inkább beletartozik a szerkezet aktív zónájába, automatikusan aktiválódva a szerkezet feldolgozása során, annál intenzívebb lesz a kifejezés archaikus minősítése, másfelől a nyelvi egység annál inkább tekinthető prototipikus archaizálásnak.

Ebben a leírásban akkor is szemantikailag motivált az archaizálás, ha a fonológiai struktúrában valósul meg. A közösség szöveghagyományába tartozó megnyilatkozások feldolgozása során sematizálódik a fonológiai struktúra, annak archaikus jellege ugyanakkor a vele szimbolikus viszonyban álló szemantikai struktúrában rögzül. Fonológiai archaizálás (valamint régies grammatikai konstrukció) esetén a motivációs kontextuson belül a szöveghagyomány fragmentumai kerülnek előtérbe. Az archaizáló nyelvhasználat másik végpontjának, a fogalmi archaizálásnak a megvalósulásakor a motivációs kontextusban a hagyomány mint konceptuális tudásrendszer válik elsősorban hozzáférhetővé, ugyanakkor az így motivált szemantikai szerkezetben is aktiválódik az idő szociokulturális tartománya. Ezáltal eredményesen modelálható az archaizáló nyelvhasználat kontinuumának mindkét végpontja.

3.2. Archaizáló nyelvhasználat a diskurzusban

Az archaizáló nyelvhasználat terminus már önmagában hivatott jelezni, hogy az archaizálás a nyelvi interakcióban, a diskurzus folyamatában bontakozik ki, s válik értelmezhetővé. Ezért a nyelvi potenciál magyarázatában is érvényesíteni kell a műveleti megközelítést, tehát vizsgálni kell, hogy az imént bemutatott szemantikai szerkezet miként működik közre a diskurzus konceptuális szerveződésében. Az archaizálás mint referenciális jelenség is csak ezáltal modellálható, hiszen az interszubjektív nyelvi tevékenység keretei között a jelentésképzés folyamatában épül ki a referenciális entitást vagy jelenetet konstruáló fogalmi struktúra.

Induljunk ki abból a megállapításból, hogy bármely nyelvi struktúra (szimbolikus egység) kezdeményezi valamilyen módon az aktuális diskurzustér (current discourse space) alakítását (Langacker 2001: 151). A diskurzus konceptuális struktúrája több szinten épül párhuzamosan, az egyes nyelvi egységek pedig ezeknek a szinteknek a kidolgozásában funkcionálnak. Elsődlegesen az objektív jelenet (objective scene) megváltoztatását kezdeményezik: új résztvevőt vezetnek be, illetve megváltoztatják a figyelem irányulását a jeleneten belül (Langacker 2009: 2). Ugyanakkor a diskurzustér részét képezi a beszédhelyzet (vagyis a résztvevők, a köztük lévő kapcsolat és maga a beszédesemény) mentális reprezentációja, az alap (ground), továbbá a tudatos figyelem hatóköre (scope of awareness), amely az alapot és az objektív jelenetet foglalja magában, végül a közvetlen kontextus (immediate scope) is, amely a nyelvi interakció tágan értett fizikai és társas közege (Langacker 2009: 1-2).

Amennyiben az idő szociokulturális tartományát tekintve semleges diskurzusban, egy nyelvi struktúra feldolgozásán keresztül egy entitás a közös figyelem középpontjába, azaz figyelmi fókuszba kerül, az entitást leképező konvencionális szemantikai struktúra az alaphoz, tehát a megértett és feldolgozott beszédeseményhez horgonyzódik le (Tolcsvai Nagy 2010: 130-132), vagyis a típus megvalósulása az alaphoz viszonyítva értelmeződik. Lényeges egyfelől, hogy hagyományos megközelítésben a lehorgonyzás megvalósítása előfeltételezi a szűkebb értelemben vett referenciát, azaz egy entitás vagy folyamat azonosítását a szövegvilágban nyelvi szimbólum alkalmazásba vételével, hiszen a lehorgonyzás éppen a referenciák koordinálását teszi lehetővé a diskurzusban (Brisard 2002: xvi). Másfelől a lehorgonyzás, vagyis egy világbeli entitáshoz vagy folyamathoz történő konceptuális hozzáférés megvalósítása (ezen keresztül az entitás vagy folyamat bevonása az objektív jelenetbe) önmagában nem kerül a figyelem előterébe, hiszen éppen a lehorgonyzás művelete során határolódik körül az objektív jelenetet magában foglaló figyelmi hatókör, s alakul ki a hatókörhöz vezető fogalmi ösvény (Brisard 2002: xii-xv). Másként fogalmazva, az egyes sematikus szemantikai szerkezetek kidolgozásának episztemikusan

orientált folyamata teszi lehetővé, hogy a diskurzus résztvevői összehangolják a típusok megvalósulásait, miközben az összehangolás művelete nem profilálódik. A résztvevők világról való tudásrendszerében, ismeretrepertoárjában értelmeződnek a szemantikai szerkezetek típusok megvalósulásaként, következésképpen a lehorgonyzás művelete során a megnyilatkozó nemcsak ráirányítja a befogadó figyelmét valamely referensre, amelyről feltételezi az azonosíthatóságot, hanem mentális kontaktust is lehetővé tesz az adott referenssel: minősíti a referens viszonyát a diskurzus fizikai, mentális és szociális világához (Brisard 2002: xiii-xv).

Látható, hogy a lehorgonyzás hagyományos (langackeri, illetve brisardi) felfogása magát a műveletet a konceptualizáló és a konceptualizált jelenet viszonyában értelmezi, amennyiben az objektív jeleneten belüli entitásokhoz való fogalmi hozzáférés kialakításaként határozza meg. Ez a megközelítés olyan szűkebb referenciacelfogást implicál, amely kimerül a szemantikai szerkezetek típusvonatkozásában: a nyelvi szimbólumok eredendően típusokra referálnak ebben a megközelítésben, s csak a diskurzusban, a lehorgonyzás művelete révén jelölik az objektív jelenet entitásait. Másként fogalmazva, a séma megvalósulásának folyamatában, azaz a konstruálásban jön létre az a kidolgozott szemantikai szerkezet, amely a megfigyelt jelenetet, illetve annak egy részét konceptualizálja valamely nézőpontból, s amely így tehát az alaphoz van lehorgonyozva. A hagyományos megközelítésben az instanciáció és a konceptualizált entitás viszonya már nem referenciális jellegű, hiszen a lehorgonyzás művelete maga nem referenciális művelet, hanem a referenciákat (azaz a típusvonatkozásokat) összehangoló művelet. Mindez meglehetősen leszűkíti a referencialitás értelmezését, ráadásul a dinamikus jelentésképzést, vagyis a konstruálási folyamatokat nem-referenciális jellegű folyamatokként fogja fel. Ezt az ellentmondást Langacker (2008: 269-272) ugyan némiképp feloldja azáltal, hogy a referencialitást két szinten értelmezi: a típusvonatkozást tekinti a konceptuális szintű referencialitásnak (ahol egy kifejezés konceptuális profilja lesz a referens), míg a diskurzus szintjén egy ennél tágabb referencialitást tételez (amely révén a konstruálásban kialakuló instanciáció egy diskurzusbeli entitásra vonatkozik, egy típus megvalósulásaként).

Az archaizáló nyelvhasználat funkcionális-kognitív értelmezése során azonban ez a kétszintű referenciacelfogás sem problémamentes, kérdéses ugyanis, hogy amennyiben az idő szociokulturális tartományát a szemantikai szerkezetben lokalizáljuk, az vajon milyen mértékben profilálódik. Következésképpen a referencialitás kettős megközelítése alapján nem válaszolható meg egyértelműen, hogy az archaizálás mint referenciális művelet a konceptuális vagy a diszkurzív szinten megy végbe, vagy ha mindkét szintet érinti, úgy milyen jellegű különbség van a két folyamat között. A megoldást a referencialitás, il-

letve ezzel együtt a lehorgonyzás fogalmának kiterjesztése jelentheti, a funkcionális pragmatikai referenciaértelmezés alapján: ebből a kiindulópontból ugyanis a konceptualizáció minden művelete a referencia aktusán belül megy végbe, vagyis a fogalmi kidolgozás minden szinten (a típus és a megvalósulás viszonylatában is) referenciális folyamat (Sinha 1999: 231-232). Ennek értelmében a referenciális aktus fogja át a fogalmiasítás, a konstruálás lépéseit, így a lehorgonyzás is referenciális jellegű műveletként értelmezhető: olyan folyamatként, amely nemcsak a konceptualizált entitáshoz való fogalmi hozzáférést teszi lehetővé, hanem mindezt a konceptualizáló mint szubjektum felől kezdeményezi. Vagyis a konceptualizáló nem pusztán absztrakt vagy semleges tényezőként jelenik meg ebben a felfogásban, hanem a diskurzus egyik résztvevőjeként, mentális és szociokulturális jellemzőkkel rendelkező szubjektumként. A lehorgonyzás pedig az objektív jelenet, illetve a közös figyelmi jelenet résztvevői közti bonyolult viszonyrendszerben értelmezhető olyan műveletként, amely a referenciális jelenethez vagy entitáshoz vezető, interszubjektív jellegű fogalmi ösvényt alakítja ki. Tehát valóban összehangoló jellegű, de nem referenciákat hangol össze, hanem konceptualizációk egymáshoz igazítását biztosítja a referenciális aktusban.

Ebben a modellben válik sikeresen értelmezhetővé az archaizáló nyelvhasználat referenciális funkciója, összefüggésben a lehorgonyzással. Fontos belátni, hogy az archaizálás a konstruálás folyamatában bontakozik ki, ugyanakkor a diskurzus viszonyrendszere, amelyben a konstruálás végbemegy, nem egy konceptualizáló és egy objektív jelenet kétdimenziós konfigurációja (l. Verhagen 2005: 5-7), hanem a konceptualizált jelenet és a konceptualizálók (a diskurzus résztvevői), valamint a konceptualizálók egymás közötti viszonyának összetett, háromdimenziós viszonyrendszere. Az alap, amelyhez a nyelvi szerkezeteket lehorgonyozzuk, maga is interszubjektív természetű, hiszen a nyelvhasználati esemény résztvevői közös tudással rendelkeznek, egymást pedig intencionális mentális ágensnek tekintik (Tomasello 2002: 80-87). Tehát közös alapról (common ground, Verhagen 2005: 7) beszélhetünk, a megnyilatkozások pedig arra szolgálnak, hogy ehhez a közös alaphoz képest közös figyelmi és konceptualizációs műveleteket kezdeményezzenek. A diskurzus résztvevői konceptualizációikat koordinálják, mégpedig elsősorban a lehorgonyzás művelete révén.

Megállapítható, hogy az archaizáló nyelvhasználat funkcionális-kognitív magyarázata szükségessé teszi a referencialitás és a lehorgonyzás fogalmának kiterjesztését. Mindez azonban lehetőséget is kínál egyúttal az archaizálás újraértelmezésére. Ha ugyanis a feldolgozásra kerülő szimbolikus egység szemantikai pólusában az idő szociokulturális tartománya, azon belül az archaikusság értéke előtérben áll, a lehorgonyzás két dimenzióban is megtörténik

párhuzamosan. Egyfelől az alaphoz horgonyozzuk le az entitást, hiszen ezáltal válik elérhetővé a szövegvilágban. Másfelől az entitás olyan típus/kategória megvalósulásaként konstruálódik, amely a nyelvközösség nyelvi és nem nyelvi hagyománya mint motivációs kontextus által motivált, így az entitás konceptuálisan a hagyomány felől válik hozzáférhetővé. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az archaizáló nyelvhasználatban a referenciális jelenet két dimenzióban konstruálódik: a konceptualizáció során az entitás egyrészt a közvetlen kontextus elemeként, a szövegvilág résztvevőjeként, másrészt a közösség hagyományának részeként kerül kidolgozásra. Következésképpen az archaizáló nyelvhasználatnak a konceptualizációban, a fogalmi konstruálásban van funkciója, mert a szövegvilág fókuszált elemeit a kollektív hagyományon keresztül teszi referenciálisan hozzáférhetővé. Ez az archaizálás referenciális funkciója. Az archaizáló nyelvhasználat kontinuumának fonológiai végpontja azáltal tölti be referenciális funkcióját, hogy a szövegvilág részeként magát a megnyilatkozást, annak fonológiai, illetve szerkezeti megformáltságát helyezi a figyelem előterébe. Mivel a szemantikai szerkezetben ekkor is profilálódik az idő tartománya, az archaikus megformáltság értelemösszetevőként működik közre az entitás fogalmi feldolgozásában.

Nagyon fontos látni, hogy az archaizáló nyelvhasználat során egy a szövegvilágban azonosított entitás konceptuális kidolgozása történik meg magasabb reprezentációs szinten, azáltal, hogy az entitást a közösség hagyományaként felfogott enciklopédikus és nyelvi tudás rendszerében minősítjük. Ám éppen ebből következik az archaizálás alapvetően episztemikus jellege, összefüggése a deixissel: az archaikus szemantikai szerkezetek interszubjektív referenciális értelmezése során a közösség hagyományának egy darabja mint közös tudás is önálló kiindulópontként jelenik meg a referenciális értelmezésben, kapcsolatba hozva a beszédesemény kontextusát a kollektív múlt kontextusával.

Ezért az archaizáló nyelvhasználatban a lehorgonyzás összetett folyamata maga is a figyelem előterébe kerül, ennek következményeként pedig a tudatos figyelem hatóköre is megváltozik: a fókuszba helyezett entitás kategorizálását és lehorgonyzását a hagyomány motivációs kontextusában is elvégezzük, ezáltal a figyelem nemcsak fókuszált szövegvilágbeli entitásra, hanem a hagyomány egy részére is ráirányul. A tudatos figyelem hatóköre nyitottá válik a fogalmi tudásrendszerben strukturált múlt irányába, nem zárul le a beszédhelyzet közvetlen kontextusában. Éppen ezért tekinthető az archaizálás a perspektivizáció specifikus megvalósulásának: a dinamikus jelentésképzés folyamatában megjelenik a hagyomány perspektívája, vagyis a konceptualizáció érvényessége nem kizárólag a megnyilatkozóhoz kötődik, mert maga a fogalmi kidolgozás beágyazódik egy tág, a közösségi múlt felé nyitott diskurzustérbe (vö. Sanders-Spooren 1997: 89–90). Mindez a tudatosság szubjektumának

részleges áthelyezésével jár, hiszen a megnyilatkozó nem önmagában, hanem a közösség múltjára vonatkozó, kanonikus (enciklopédikus és nyelvi jellegű) ismeretek bevonásával vállalja a felelősséget a nyelv kifejezéseivel leképezett konceptualizációkért. Másként fogalmazva, az archaizáló nyelvhasználatban a hagyomány saját szubjektumigénnyel lép fel.

A tudatosság szubjektumának áthelyezése eltérő módú és intenzitású lehet. Explicit perspektivizáció történik, ha a közösség szöveg-hagyományába tartozó korábbi megnyilatkozás idéződik intertextusként, ekkor ugyanis többé-kevésbé azonosítható egy korábbi megnyilatkozó (konkrét szubjektum) a szöveg-hagyomány ismeretében, akár jelöltté válik az idézés, akár nem. Ez a helyzet áll fenn akkor is, ha valamely konkrét szöveg evokálódik a rá jellemző kifejezésekben, fonológiai struktúrákban, hiszen ebben az esetben is azonosíthatunk egy partikuláris szubjektumot, a szöveg megnyilatkoztóját, még ha ez a szubjektum sematikus marad is a rá vonatkozó tudás mennyiségéből következően. Az evokáció tehát az archaizáló perspektivizáció átmeneti tartománya, amelyet ugyan eltérő mértékű kifejtettség jellemezhet, ám – ennek függvényében – hozzávetőlegesen körülhatárolható egy megnyilatkozó szubjektum. Az archaizálásban megvalósuló perspektivizáció skálájának másik végpontján a perspektívaváltás implicit marad. Ez történik azokban az esetekben, amikor a közösségi múltra vonatkozó enciklopédikus tudásrendszerbe ágyazódik bele a konceptualizáció: ekkor maga a hagyomány jelenik meg a tudatosság részleges szubjektumaként. A közösség múltjának egy darabja ugyanis nem pusztán ismeret- és értékrendszerként, azaz viszonyítási alapként lép működésbe, hanem olyan konvencionális, komplex fogalmi struktúraként, amellyel szintén össze kell hangolni az egyéni konceptualizációkat. Az archaikus perspektivizáció implicit megvalósulásában a hagyomány nagyon általánosan körülhatárolt, tágan értelmezett, de önálló episztemikus igénnyel fellépő szubjektumként jelenik meg az interszubjektív nyelvi tevékenységben. Fontos továbbá, hogy a tudatosság szubjektumának áthelyezése részlegesnek tekinthető, ugyanis a megnyilatkozó marad a konceptualizáció forrása, tehát őt jellemzi az aktív tudatműködés. Mindez összehangolható a lehorgonyzásról mondottakkal: az archaizáló konceptualizálás nem a szűken értett referencia mint aktív mentális művelet, hanem a tágabb referenciális aktusban végbemenő lehorgonyzás felől válik értelmezhetővé. Mivel a lehorgonyzás művelete előtérben marad, a konceptualizációk összehangolásában a hagyomány szubjektuma is szerepet kap, ugyanakkor maga nem lép fel önálló konceptualizációs igénnyel, hanem a mindenkor konceptualizáló tudatosságában értelmeződik.

Minél gazdagabb a kollektív hagyományra vonatkozó tudásunk, azaz minél kidolgozottabb a kifejezés motivációs kontextusa, annál specifikusabb a tudatos figyelem múltbeli irányulása. Ugyanakkor ismét érdemes megjegyezni,

hogy az archaizáló nyelvhasználat működéséhez nem szükséges egy kidolgozott, specifikus motivációs kontextus, elegendő, ha a tudatos figyelmi hatókör jelenbeli lehatároltsága feloldódik a múlt irányába, azaz ha a tudatosság szubjektuma részlegesen áthelyeződik a hagyományra. Ezt figyelembe véve az is megállapítható, hogy funkcionális-kognitív kiindulópontból nem lehet egyértelmű kritérium alapján meghatározni az archaizáló nyelvhasználatot. Ugyanakkor az itt felvázolt magyarázat nem is törekszik a prediktabilitás teljesítésére, hiszen a mindenkori nyelvhasználó perspektívája nem egyeztethető össze egy a priori jellegű archaizmusdefinícióval. Funkcionális kiindulópontból tekintve nem jelent problémát az archaizálás viszonylagos természete, az ugyanis a közösség hagyományaihoz való egyéni hozzáférés mértékéből következik.

Az archaizáló nyelvhasználat diskurzusbeli megvalósulásának vizsgálatához tekintsük a következő szövegrészletet:

- (3) Ország- és világszerte ismert híres emberek mellett egy-egy kisebb vidék – falu, város – megemlékezik olyan szülöttéről vagy helybéli lokálpatriótájáról, aki a szűkebb haza dicsőségére, netán még boldogítására is alkotott valami maradandót. Többféle lehet ezen alkotás is: az építéstől a versekig, illetve a népjóléti cselekedetekig. Dunavecsén a száz esztendővel ezelőtt született Molnár Lajost kiállítással köszöntik földije. A sokoldalú férfiú egymásnak látszatra ellentmondó területeken bizonyította tehetségét, viharos történelmi időkben tanúsította emberségét. Volt költő és pap, politikus és családapa, lapszerkesztő és a dunavecsei kaszinó elnöke.

A szöveg enyhén archaizáló jellegű, s ez éppen a fenti modell alapján válik megragadhatóvá: a dinamikus jelentésképzés során a perspektivizáció ugyanis nem válik kifejtetté, a hagyomány szubjektuma csak nagyon általánosan határolható körül, így a tudatosság szubjektumának áthelyezése kismértékű. Ugyanakkor egyes kifejezések (e tanulmány szerzője számára) egyértelműen régiesnek minősíthetők, mint például a *cselekedetekig*, a *földije* vagy a *kaszinó*. A szerkezetek archaikus jellege funkcionális-kognitív megközelítésben a jelentésképzés során a szemantikai keret alkalmazásával megvalósuló kategorizáció motivációs kontextusából, azaz a közösség múltjára vonatkozó tudásrendszer és szöveghagyomány aktiválásból, továbbá az abban megvalósuló lehorgonyzásból következik. Ezeknek a részben konvencionális motivációs kontextusoknak a szabatos körülrajzolása további átfogó kutatásokat tesz szükségessé, így e tanulmányban csak hozzávetőlegesen vázolhatók.

Célszerű a diskurzus szerveződéséből mint makroszempontról kiindulni. A példaszöveg már az első mondatnál a nyelvi interakció közvetlen kontextusából való kilépést kezdeményezi, hiszen a tudatos figyelem hatókörét egy kisközösség hagyományának terében jelöli ki. Lényeges, hogy ez még nem tekinthető perspektivizációnak, hiszen voltaképpen a szövegvilág körülhatárolása történik meg sematikusán. Ezen a figyelmi hatókörön belül a fókusz alkotásokra és alkotókra irányul, majd pedig egy konkrét személy (Molnár Lajos) kerül a közös figyelem középpontjába. A szöveg voltaképpen ennek a személynek az alakját dolgozza ki fogalmilag, múltbeli tevékenységein keresztül, vagyis elsősorban Molnár Lajosra referál. A példa tehát azért különösen érdekes, mert a szövegvilág eleve a hagyományon belül konstituálódik, de eredendően nem a hagyomány bevonásával, következésképpen arra érdemes irányítanunk a figyelmünket, hogy az archaizáló nyelvhasználat miként működik közre a perspektivizációban.

Az első általam kiemelt esetben a *cselekedet* szerkezet a tevékenység végpontját, a végrehajtott cselekvést (tehát valami maradandót) profilál, emellett szemantikai keretében megjelenik az erkölcsi értékelés dimenziója, vagyis a cselekedet morálisan jó vagy rossz minősége. Mindez a magyar nyelvközösség irodalmi hagyományából eredeztethető, különösen a Károli-biblia szöveghagyományából, vö. „Ímé szövetséget kötök; a te egész néped előtt csudákat teszek, a milyenek nem voltak az egész földön, sem a népek között, és meglátja az egész nép, a mely között te vagy, az Úrnak *cselekedeteit*; mert csudálatos az, a mit én cselekszem veled” (2Móz 34,10). Az archaikus minősítés természetesen nem ebből vagy bármely más konkrét szöveghelyből vezethető le, ugyanakkor a fenti idézet is mutatja, hogy a bibliai szöveghagyomány fontos forrása a *cselekedet* régies jellegének; az eredeti szöveg, illetőleg az azt idéző vagy parafrázáló (irodalmi) megnyilatkozások értelmezése során sematizálódhat a szerkezet archaikus jellege az idő szociokulturális tartományában. Itt tehát a bibliai megnyilatkozó jelenik meg részleges, sematikus tudatossági szubjektumként, a morális értékelés érvényessége pedig ennek a perspektívának a következménye.

Hasonló módon közelíthető meg a *földjei* kifejezés is. A szemantikai szerkezet egy közösség tagjait regionális összetartozásukban profilálja, azaz a tagok közös földrajzi eredetét helyezi előtérbe a szemantikai keret. Ez a konceptualizációs mód a kisközösségekre jellemző szociokulturális gyakorlat, következésképpen a példaszövegben e közösségi hagyományban mint motivációs kontextusban horgonyozódik le a szerkezet. A kisközösség sematikus tagjaként jellemezhető a leírásban a tudatosság szubjektuma.

Az előzőeknél egyértelműbben meghatározható a *kaszinó* archaikus motivációja: egy társadalmi intézmény történetre vonatkozó, enciklopédikus jellegű

ismeretek aktiválódnak, s teszik a közösségi múltat hozzáférhetővé a jelentésképzés során. A motivációs kontextus tehát specifikus, ugyanakkor a hagyomány szubjektuma itt tűnik a leginkább sematikusnak, a legtágabban körülhatárolhatónak.

Ezek a kifejezések tehát azáltal minősülnek archaikusnak, hogy a nyelvközösség hagyományának megismerése során absztrahálódnak és kategorizálódnak, így feldolgozásuk során e hagyományt vonják be a konstruálásba, e hagyományban horgonyzódnak le szemantikai szerkezetekként. Mindez a diskurzusban értelmezhető igazán: a dunavecsei közösség múltjában mint szövegvilágban körülhatárolódó tudatos figyelmi hatókört nyitottá teszik a magyar nyelvközösség hagyománya irányába, közelebből meghatározható (*kaszinó*) vagy általánosabb módon (*cselekedetekig, földjei*) érvényesítve egy másik perspektívát. Miközben a közös figyelmi entitás fogalmi feldolgozását végzi a nyelvhasználó, a nyelvi szerkezetek kategorizációs szemantikai keretei révén olyan konstruálási műveleteket is elvégez, amelyek a közösségi hagyományra vonatkozó konceptuális struktúrák, illetőleg a közösség hagyományába tartozó szövegek előtérben mennek végbe. Ezek eredményeképpen a szöveg értelemszerkezetébe beépülnek sematikus vagy specifikus tudáselemek a múltból, a hagyományon keresztül referálva a szövegvilág entitásaira. A nyelvhasználók pedig nemcsak egymással, hanem a hagyomány szubjektumával is összehangolják konceptualizációikat.

4. Konklúzió

Ebben a tanulmányban az archaizálás funkcionális-kognitív értelmezését kezdeményeztem. Ennek során határozottan elvetettem az archaizmusok formális szemléletű megközelítését, amely az autonóm nyelvi rendszerben, a szinkrón és diakrón rendszerállapotok merev elkülönítése révén határozta meg a nyelvi régiességeket olyan kifejezéseként, melyek a jelenben elavult rendszerállapotból kerülnek át a szövegbe. Az archaizálás funkcionális-kognitív kiindulópontból nem a nyelvi szerkezet, hanem az azon keresztül hozzáférhetővé tett fogalmi struktúra történetiségével magyarázható. Mindez szerkezetileg és műveletileg is megközelíthető. Az első esetben a szemantikai struktúrákon belül modellálható az idő szociokulturális tartománya, amelyben az arcaikusság értéke áll előtérben, s amely tartomány maga is előtérbe kerül a szerkezet feldolgozása során. Mivel a kognitív nyelvtan a nyelvi szerkezeteket fonológiai és szemantikai struktúrák szimbolikus viszonyában írja le, e szerkezeti leírás alkalmazható a fonológiai struktúrában megvalósuló archaizálásra és a régiesnek minősülő grammatikai szerkezetekre is. A szemantikai szerkezet

régies jellegének magyarázatában produktívnak bizonyul a keretszemantika kiindulópontja, ennek révén magyarázható ugyanis, hogy a közösség múltjára vonatkozó enciklopédikus és nyelvi ismeretrendszer miként motiválja a szemantikai szerkezetek archaikusságát. A műveleti megközelítés a szemantikai szerkezetek diskurzusbeli közreműködését tematizálja, tekintetbe véve egyfelől az archaizálásban megvalósuló összetett lehorgonyzási folyamatot, vagyis a szemantikai szerkezet kidolgozása során a sematikus típusnak a beszédhelyzethez és a hagyományhoz történő párhuzamos lehorgonyzását, másfelől a lehorgonyzás előtérbe kerülését, amely perspektivizációt, a tudatosság szubjektumának részleges áthelyezését eredményezi.

A következtetések levonásában mindenekelőtt szükségesnek tűnik a szerkezeti és a műveleti leírás kidolgozottabb összekapcsolása. Lényeges ugyanis, hogy az archaizálás mint összetett lehorgonyzás éppen azért lehetséges, mert az archaikus kifejezések szemantikai keretében jelen vannak a hagyományt megmozgató kategóriák, vagyis ezek a szemantikai szerkezetek már sematikus is hordozzák a perspektivizáció lehetőségét. Másfelől a jelentésszerkezetek a régies megnyilatkozások feldolgozásában, tehát a konceptualizációk sikeres összehangolásának ismétlődő folyamatában sáncolódnak el. Funkcionális-kognitív megközelítésben a szerkezeti és a műveleti leírás tehát egymást feltételezi: a diskurzusban szerkezeteket működtetünk, amelyek a múltra vonatkozó tudást teszik hozzáférhetővé, és mindezt szemantikailag jelöltté az idő szociokulturális kognitív tartományában, e szerkezetek ugyanakkor a korábbi diskurzusokban sematizálódnak. Az idő tartományának az egyes szemantikai szerkezeteken belüli helye és jellege további kutatásokat igényel.

Az archaizáló nyelvhasználat nyelvi potenciáljának leírásában több szempontból is alkalmazhatónak bizonyult az archaizálás kontinuum-modellje. Érdeemes röviden összefoglalni és egymással is összefüggésbe hozni ezeket a szempontokat. Az archaizáló nyelvhasználat skálaként értelmezhető:

- a nyelvi szimbólum pólusainak dominanciája tekintetében, egyik végpontként a fonológiai archaizálással, másik végpontként a fogalmi archaizálással, tekintetbe véve azonban, hogy a skála egésze mentén a szemantikai motiváltság érvényesül;
- a motivációs kontextus jellege felől, az enciklopédikus tudást, illetve a közösségi szöveg-hagyomány intertextualitását érvényesítő végpontokkal, valamint az ezek közötti átmeneti tartománnyal;
- az idő szociokulturális tartományának centralitási foka alapján, tehát az archaizáló minősítés intenzitásának mértékében;
- a perspektivizáció módja szerint, az explicit archaizálás és a megnyilatkozótól eltérő tudatosság szubjektumának specifikus körülhatárolható-

sága, valamint az implicit archaizálás és a hagyomány mint általános tudatosság szubjektumának sematikussága közötti kontinuumként.

Ezek közül a második és a negyedik aspektus egyértelműen szoros kapcsolatban áll egymással: ha a motivációs kontextus intertextuális természetű, akkor a perspektivizáció minden bizonnyal a skála kifejtettséggel jellemezhető végpontjához közel valósul meg. A harmadik és a negyedik szempont is összefüggésbe hozható: ha a jelentésszerkezetben az idő tartománya könnyen aktiválódik, akkor az archaizáló nyelvhasználat kifejtettsége, jelöltsége, vagyis az archaizáló lehorgonyzás profilálódása intenzív. Látható, hogy mindenképpen szükséges további kutatásokban vizsgálni e szempontok egymáshoz való viszonyát.

Az archaizáló nyelvhasználat funkcionális-kognitív stilisztikai leírásában tehát a jövőben a szemantikai modell finomítására, részletezésére és árnyalására szükséges törekedni, ennek révén ugyanis még alaposabban körülírhatóvá válik majd, hogy az archaizáló nyelvi elemek miként válnak értelemösszetevővé a dinamikus jelentésképzés folyamatában. Emellett fontosnak tűnik a nyelvi potenciál itt bemutatott leírása alapján az idő szociokulturális tényezőjét összevetni a többi tényezővel, s azt vizsgálni, milyen együttállási mintázatok jellemzőek a mai magyar nyelvközösségben az archaizálás tekintetében. Ezeknek a vizsgálatoknak az eredményeit visszavonatkoztatva lehet majd még aprólékosabban kidolgozni a nyelvi potenciálra vonatkozó modell szerkezeti aspektusát, míg a művelleti aspektus az egyes archaikusnak minősített szövegek stílusstruktúrájának elemzése révén lesz továbbgondolható.

Az archaizáló nyelvhasználat szemantikai alapjainak funkcionális-kognitív leírását érdemes végül visszavonatkoztatni a tanulmány első felében körvonalazott hermeneutikai ismeretelméleti kiindulópontra, reflektálttá téve az általános episztémológiai, illetőleg a konkrét nyelvelméleti kiindulópont összefüggéseit. A modern nyugati episztéméből következő történeti megismerési mód elsősorban azért nem alkalmas az archaizálás magyarázatára, mert a megismerési pozíció abszolutizálását (azaz a történetiségen kívül helyezését), a megismerés tárgyának objektíválását (azaz jelen és múlt teljes elválasztását), továbbá a megismerő ember idealizálását (azaz ismeretelméleti fölényét) implicálja. Belátható, hogy a mindenkori nyelvhasználó perspektíváját érvényesítő funkcionális megközelítés nem támaszkodhat ilyen előfeltevésekre, azaz a megismerő pozíciójának történeti meghatározottságát, határoltságát, végességét kell szem előtt tartania. Ebből következően funkcionális kiindulópontból nem dolgozható ki általános érvényességű, megjósolhatóságra törekvő archaizmusértelmezés. Ám éppen a megismerés alapvető viszonylagosságának tekintetbe vétele vezethet el annak felismeréséhez, hogy a nyelvi tevékenység, és így a megnyilatkozás megformáltsága mint értelemösszetevő mindig dinamikus,

összetett viszonyrendszerben megvalósuló folyamat, amelynek tudományos leírása is csak összetett, több szempontot együttesen vizsgáló kutatásban lehetséges. Továbbá a hagyomány megismerésének hermeneutikai tapasztalata, valamint a nyelvhasználat kognitív és szociokulturális beágyazottsága felől válik igazán megalapozottá az archaizáló nyelvhasználat perspektivizációként történő magyarázata: az interszubjektív jelentésképzésben azért kell a hagyományt önálló érvényességi igénygel fellépő szubjektumnak tekinteni,⁷ mert a nyelv által konstituált hagyomány megismerése csak ennek révén értelmezhető a hagyománnyal folytatott párbeszédnek, tehát valódi megértésnek.

Példaszövegek

- (1) Komlós János 1965. Ott fenn... Némileg klerikális színezetű Tan Mese az Mai Példabeszédek Könyvéből. *Népszabadság* 23: 8.
- (2) Rakovszky Zsuzsa 2002. *A kigyó árnyéka*. Budapest: Magvető Könyvkiadó. 244.
- (3) Zsolnár Melinda 2002. A dunavecsei politikus-lelkipásztor. *Magyar Nemzet* 65: 15.

Irodalom

- Ankersmit, Frank R. 2000. Nyelv és történeti tapasztalat. In: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Budapest: Kijárat Kiadó. 169–184.
- Breisach, Ernst 2004. *Historiográfia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Brisard, Frank 2002. Introduction: The epistemic basis of deixis and reference. In: Brisard, Frank (ed.): *Grounding. The epistemic footing of deixis and reference*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. xi–xxxii.
- Fillmore, Charles J. 2006. Frame semantics. In: Geeraerts, Dirk (ed.): *Cognitive linguistics: Basic readings*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 373–400.
- Foucault, Michel 2000. *A szavak és a dolgok. A társadalomtudományok archeológiája*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Fónagy Iván 1970. Archaizálás. In: Király István (szerk.): *Világirodalmi lexikon I.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 431–433.
- Gadamer, Hans-Georg 2003. *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlata*. Budapest: Osiris Kiadó.

⁷ Megkerülve az objektivitás mint „örök szubjektumnélküliség” feloldhatatlan ellentmondását (l. Nietzsche 1989: 58).

- Gasparov, Boris 2010. *Speech, memory, and meaning. Intertextuality in everyday language*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Heltainé Nagy Erzsébet 2006. Archaizálás és retorizáltság. Az archaizmusok tipológiája és retorikai funkciói. In: Szathmári István (szerk.): *A stilisztikai alakzatok rendszerezése*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 49–60.
- Heltainé Nagy Erzsébet 2008. Archaizmus. In: Szathmári István (szerk.): *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 127–132.
- Humboldt, Wilhelm von 1985. Az emberi nyelvek szerkezetének különbözőségéről és ennek az emberi szellemre gyakorolt hatásáról. In: *Válogatott írásai*. Budapest: Európa Kiadó. 69–115.
- Kemmer, Suzanne – Barlow, Michael 2000. Introduction: A usage-based conception of language. In: Barlow, Michael – Kemmer, Suzanne (eds.): *Usage-based models of language*. Stanford: CSLI Publications. vii–xxviii.
- Kisantal Tamás – Szeberényi Gábor 2003. A történetírás „nyelvi fordulata”. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Budapest: Osiris Kiadó. 413–442.
- Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.) 2005. *Magyar nyelvtörténet*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Labov, William 1979. The study of language in its social context. In: Pride, John – Holmes, Janet (eds.): *Sociolinguistics*. Middlesex: Penguin Books. 180–202.
- Ladányi Mária – Tolcsvai Nagy Gábor 2008. Funkcionális nyelvészet. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII.* 17–58.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of cognitive grammar 1. Theoretical prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. 2000. A dynamic usage-based model. In: Barlow, Michael – Kemmer, Suzanne (eds.): *Usage-based models of language*. Stanford: CSLI Publications. 1–64.
- Langacker, Ronald W. 2001. Discourse in cognitive grammar. *Cognitive Linguistics* 12: 143–188.
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive grammar. A basic introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Langacker, Ronald W. 2009. *Substrate, system, and expression: Aspects of the functional organization of English finite clauses*. Kézirat.
- Nietzsche, Friedrich 1989. *A történelem hasznáról és káráról*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Péter Mihály 2006. Szinkronia és diakronia a prágai iskola felfogásában. *Magyar Nyelv* 400–407.
- Sanders, José – Spooren, Wilbert 1997. Perspective, subjectivity, and modality from a cognitive linguistic point of view. In: Liebert, Wolf-Andreas – Redeker,

- Gisele – Waugh, Linda (eds.): *Discourse and perspective in cognitive linguistics*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 85–112.
- Saussure, Ferdinand de 1997. *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Budapest: Corvina.
- Sinha, Chris 1999. Grounding, mapping and acts of meanings. In: Janssen, Theo – Redeker, Gisele (eds.): *Cognitive linguistics: Foundations, scope, and methodology*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 223–255.
- Szathmári István 1996. A funkcionális stilisztika megalapozása. In: Szathmári István (szerk.): *Hol tart ma a stilisztika? Stíluselméleti tanulmányok*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 13–33.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. *A magyar nyelv stilisztikája*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2004. A nyelvi variancia kognitív leírása és a stílus. Egy kognitív stíluselmélet vázlata. In: Büky László (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei* 6. Szeged: SZTE. 143–160.
- Tolcsvai Nagy, Gábor 2005. *A cognitive theory of style*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2010. *Kognitív szemantika*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem.
- Tomasello, Michael 2002. *Gondolkodás és kultúra*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tompai József 1972. *A művészi archaizálás és a régi magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Verhagen, Arie 2005. *Constructions of intersubjectivity. Discourse, syntax, and cognition*. Oxford: Oxford University Press.

Eötvös Loránd Tudományegyetem
simonga@vipmail.hu